

*Паславська Н. Т.,
асистент кафедри основ права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА

Анотація. Статтю присвячено історико-правовому та теоретико-правовому дослідженню питання розвитку й функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина. Висвітлено хронологію, логіку та обставини прийняття Федеральним Конституційним Судом ФРН рішення з конституційної скарги в справі Е. Люта, яке мало важливе значення для подальших процесів демократизації ФРН.

Ключові слова: конституційне правосуддя, інститут конституційного судочинства, конституційна скарга, Федеральний Конституційний Суд ФРН, справа Е. Люта.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зовнішньої агресії, загострення політичної боротьби та напруженої соціально-економічної ситуації в Україні питання вдосконалення національної правової системи набуває особливої ваги. Одним із першочергових завдань держави, яке гарантуватиме їй довіру й підтримку своїх громадян, має стати захист їхніх прав і свобод. Ефективним механізмом забезпечення основоположних прав і свобод особи міг би стати інститут конституційної скарги, який би сприяв розвитку конституційно-правових засад української демократії й піднімав на новий рівень можливість участі кожного в процесі розбудови держави.

Конституційна скарга, яка в незалежній Україні має лише стати «довгоочікуваним логічним кроком у розвитку вітчизняного конституціоналізму» [1, с. 111], у Федеративній Республіці Німеччина, наприклад, вважають одним із найефективніших юридичних засобів захисту фундаментальних прав і свобод особи, втіленням конституційних цінностей у національному правопорядку [2, с. 55]. Тому досвід країн із налагодженою системою конституційного контролю може стати корисним для Української держави, яка сьогодні реформує конституційний устрій.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями запровадження інституту конституційної скарги в Україні займалися багато науковців (С. Владиченко, В. Гергелійник, М. Гультай, П. Добродумов, О. Лавринович, П. Петренко, А. Портнов, М. Савенко, А. Селіванов, В. Шаповал, С. Шевчук та ін.). Дослідники зупиняються на важливих аспектах розуміння конституційної скарги як інституту конституційного права, її сутнісних характеристиках та структурі, наголошують на важливості закріплення інституту конституційної скарги в конституційному законодавстві України. Однак в українській правничій літературі незначна кількість робіт, присвячених запровадженню та функціонуванню конституційної скарги в розвинутих європейських країнах, де цей інститут права має успішний досвід роботи, як наприклад, у ФРН (праці М. Гультая). Практично відсутні українські дослідження, які б ґрунтувалися на аналізі розгляду конституційних скарг і базувалися на автентичних джерелах та працях визначних німецьких правників-конституціоналістів, зокрема таких, як П. Бадур, Е. Бенда, П. Гайн, К. Гессе, Ф. Дармштедтер, П. Кіргоф, К. Крошель, Ю. Лімбах, В. Льюер,

Т. Маунц, Г. Маурер, К. Песталоцца, К. Шляйх тощо. Підручники з конституційного права зарубіжних держав лише побіжно зупиняються на зазначеній проблематиці. Дотичними до неї є праці російських дослідниць Н. Вересової [3] та М. Свистунової [4], але вони окремо не розглядають механізм і досвід функціонування інституту конституційної скарги у ФРН.

Мета статті. Найбільшу ж практичну цінність мають, без сумніву, саме рішення Федерального Конституційного Суду ФРН (далі – ФКС ФРН), прийняті щодо конституційних скарг. Отже, мета статті – науковий аналіз тематики та процедури розгляду, обґрунтування причин прийняття конкретного рішення, що може стати корисним для впровадження та успішного функціонування цього інституту права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституційні скарги формують ліву частину справ, які розглядає ФКС ФРН. 96% усіх справ – це конституційні скарги. За період із 1951 р. до кінця 1988 р. до ФКС надійшло 71 447 конституційних скарг. Відтоді їхня кількість майже подвоїлась і досягла на кінець 2009 р. 175 900. 173 100 з них були розглянуті, 4 205 скарг було задоволено (2,4%) [5]. 2009 р. суд розглянув 5911 скарг, 111 – задовольнив (1,9%). У 2011 р. з розглянутих 5 914 справ суд задовольнив 93 конституційні скарги (1,57%). Майже 70% скарг розглядають протягом року, ще 20% – протягом двох років [6, с. 29]. Попри невеликий відсоток позитивно вирішених конституційних скарг цей інститут права відіграв визначну роль у становленні конституційної юрисдикції ФРН. Тому варто окремо зупинитися на розгляді тих конституційних справ, які набрали широкого суспільного розголосу й зміцнили демократичні засади німецького суспільства.

Рішення ФКС ФРН від 15 січня 1958 р. в справі Е. Люта [7, с. 198] у німецькому правознавстві часто цитують, бо воно стало певним прецедентом у подальшому тлумаченні основоположних прав і свобод та їхньої взаємодії з громадянськими правами. Справа стосується проблематики меж основоположного права на свободу слова як основи будь-якої свободи й зафіксувала певну об'єктивну систему цінностей як фундаментальну складову німецького Основного Закону.

Суть справи: скаржник – керівник державної прес-служби в Гамбурзі Е. Лют протягом 1950 р. неодноразово публічно висловлювався проти сценариста й режисера В. Гарлана та публічно закликав прокатчиків, власників кінотеатрів та глядачів до бойкоту прем'єри його кінофільму «Безсмертна кохана». На думку скаржника, В. Гарлан був у Третьюму Рейху найвідомішим режисером нацистських фільмів, а його антисемітський пропагандистський фільм «Євреї Зюс», відзнятий за мотивами однойменного роману Л. Фейхтвангера, став одним із злочинних елементів у системі переслідування євреїв. Два творчих кінооб'єднання оскаржили проголошений бойкот у земельному суді, і їхній позов було задоволено: суд прийняв рішення зобов'язати Еріха Люта утриматися в майбутньому від подібних закликів, щоб уникнути можливого покарання у вигляді штрафу чи утримання під вартою. Підста-

вою зазначеного рішення суд обрав § 826 Німецького цивільного уложення (нім. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) [8]), за яким дії Е. Люта було визнаними такими, що суперечать загальноприйнятим нормам моралі. Суб'єкт звернення оскаржив це рішення у Верховному Суді землі Гамбург та звернувся з конституційною скаргю до ФКС ФРН, який її задовольнив.

Обгрунтовуючи своє рішення, ФКС ФРН зазначив, що вирок земельного суду як акт державної влади в особливій формі вияву її судової гілки своїм змістом може порушити основоположні права й свободи скаржника лише в тому випадку, коли ці основоположні права й свободи повинні бути враховані під час прийняття судом рішення. Суд заборонив суб'єкту звернення висловлювання, якими він міг би впливати на інших осіб із метою приєднання до свого погляду щодо наступної появи В. Гарлана, і відповідно до цього формувати своє ставлення до створених ним фільмів. Фактично, це означає обмеження скаржника у вільному висловленні своєї думки [7, с. 203]. Земельний суд обгрунтував своє рішення тим, що вважав висловлювання Е. Люта правопорушенням стосовно позивачів за § 826 Німецького цивільного уложення й на підставі норм цивільного права задовольнив вимогу позивачів до Люта утриматися від таких висловлювань. У такий спосіб ця задоволена земельним судом цивільно-правова вимога позивачів у вигляді судового рішення призвела, на думку ФКС, до акту державної влади, що обмежив свободу слова скаржника, адже рішення суду може порушити основоположне право скаржника відповідно до ст. 5 п. 1 Основного Закону [9, с. 112] лише тоді, коли застосовані норми цивільного права зазнають такого впливу з боку норм основоположних прав, що виходять за межі рішення суду [7, с. 204].

Суд також зазначив, що основоположні права призначені першочергово для того, щоб захистити простір свободи індивіда від посягання на нього з боку державної влади. Вони є захисними прав громадянина супроти держави. Це випливає як з еволюції ідеї основоположних прав, так і з тих історичних процесів, що призвели до внесення основоположних прав до конституцій низки держав. Згаданий зміст притаманний і основоположним правам, закріпленим в Основному Законі ФРН, що, помістивши розділ про основоположні права на початку Конституції ФРН, хотів підкреслити пріоритет людини і її гідності перед владою держави. У цьому контексті законодавець забезпечив особливий механізм правового захисту цих прав – конституційну скаргу виключно щодо актів державної влади [7, с. 205].

Суд висловився також схвально про те, що в Основному Законі, який не прагне бути нейтральним із погляду оцінки регулятором, у розділі, присвяченому основоположним правам, встановлено, окрім іншого, об'єктивну систему цінностей, а також те, що саме в ньому знаходить відображення принципове підсилення дієвості основоположних прав. Ця система цінностей, зосереджена на людській особистості, яка вільно розвивається в межах соціальної спільноти, та її гідності, повинна бути конституційно-правовою базою для прийняття рішень в усіх галузях права. Законодавча, виконавча та судова гілки влади отримують від неї директиви та стимули. Система цінностей, безперечно, впливає на цивільне право, адже жодна цивільно-правова норма не може їй суперечити, будь-яку норму варто тлумачити з її погляду. Правовий зміст основоположних прав як об'єктивних норм розкривається в приватному праві за посередництва положень, безпосередньо регулюючих цю галузь права. Нове право має бути узгодженим із системою цінностей основоположних прав так само, як і попереднє право за своїм змістом – спрямованим на цю систему цінностей. Вона наділяє право специфічним конституційно-правовим змістом, що надалі визначає його тлумачення. Суперечка між приватними особами про права й обов'язки з огляду на ці норми поведінки цивільного права, що

перебувають під впливом основоположних прав, залишається цивільним спором. Норми цивільного права тлумачать і застосовують, навіть якщо його тлумачення повинне підпорядковуватись нормам публічного права, конституції [7, с. 206].

ФКС ФРН також наголосив, що вплив ціннісних критеріїв основоположних прав передусім проявлятиметься в тих положеннях приватного права, що містять імперативні норми й у такий спосіб формують у широкому значенні частину *ordre public* (лат. громадський порядок), тобто принципи, що з огляду на загальне благо повинні бути обов'язковими й для формування правовідносин між індивідами, а тому позбавлені домінування волі однієї особи. Згадані положення близько споріднені за своєю метою з публічним правом, якому вони, доповнюючи, підпорядковуються. Це піддає їх особливому впливу з боку конституційного права. Судова практика має в своєму розпорядженні для реалізації такого впливу насамперед загальні положення, що стосуються, наприклад, § 826 Німецького цивільного уложення [8], критеріїв оцінки поведінки людини, що виходять за межі цивільного права, власне, взагалі не передбачені законом критерії, зокрема загальноприйняті моральні норми. Адже, приймаючи рішення про те, що вимагають ці соціальні заповіді в кожному окремому випадку, суд наголосив, що слід передусім виходити із сукупності ціннісних уявлень, що їх народ досягнув на певному етапі свого духовного й культурного розвитку та зафіксував у своїй конституції. Тому загальні положення справедливо дістали назву «місія проникнення» основних прав у цивільне право [7, с. 206].

У своїй аргументації ФКС ФРН зазначив також, що суддя на підставі конституційної скарги повинен перевірити, чи матеріальні цивільно-правові норми, які він має застосувати, зазнали впливу з боку основоположних прав. Якщо це так, тоді, інтерпретуючи й застосовуючи ці положення, йому слід зважати на спричинені цим зміни приватного права. У цьому полягає зміст зобов'язального характеру основоположних прав і щодо цивільного права (ст. 1 п. 3 Основного Закону [9, с. 111]). Якщо ж він не врахує цих критеріїв і обгрунтує свій вирок, залишивши поза увагою згаданий конституційно-правовий вплив на норми цивільного права, то в такому разі він не тільки порушує об'єктивне конституційне право, не визнаючи змісту норм основоположного права (як об'єктивної норми), а й своїм вироком у ролі носія державної влади посягає на основоположне право, на дотримання якого громадянин має конституційне право, зокрема, через судову владу. Проти такого вироку можна апелювати, подавши конституційну скаргу до ФКС ФРН, зберігаючи за собою право на подолання правової помилки в низці цивільно-правових судових інстанцій.

ФКС ФРН вважає своїм обов'язком перевірити, чи суд загальної юрисдикції правильно оцінив межі дії та силу впливу основоположних прав у ділянці цивільного права. Водночас із цього постає обмеження перевірки: здійснювати повну перевірку вироків, винесених суддями цивільного суду на правові помилки не є компетенцією ФКС ФРН. Суд повинен лише здійснювати оцінку впливу основоположних прав на цивільне право та декларувати й тут ціннісний зміст конституційно-правових норм. Сенс інституту конституційної скарги полягає в тому, що всі акти законодавчої, виконавчої та судової гілок влади повинні бути перевірені на їхню «співмірність з основоположними правами» (§ 90 закону про ФКС ФРН [10]). Своє призначення ФКС ФРН не вбачає в тому, аби бути ревізійною інстанцією чи інстанцією додаткової ревізії цивільних судів, однак він не відмовляється в цілому від перевірки таких вироків і не ігнорує виявленого ним нехтування норм і обсягу основоположних прав [7, с. 207].

Основоположне право на свободу слова ФКС ФРН визначив у рішеннях в справі Е. Люта найпрямішим вираженням особистістю

в суспільстві одного з найвищих прав людини загалом (франц. *un des droits les plus précieux de l'homme*) за ст. 11 Декларації прав людини й громадянина від 1789 р. [11]. Для державного ладу вільної демократії воно є просто установчим елементом, тому що уможливає передусім постійне духовне змагання, боротьбу думок, що є його життєво необхідним складником. У певному сенсі це, за словами Б. Кардозо, основа будь-якої свободи в цілому, невід'ємна умова майже кожної з усіх інших форм свободи.

Із такого основоположного значення свободи слова, на думку ФКС ФРН, постає, що з погляду цієї конституційної системи нелогічна будь-яка релятивізація предметної сфери дії згаданого основоположного права зі звичайним законом (і внаслідок цього – із судами, що тлумачать закони в ході судової практики). Чинною в цьому випадку є скоріше викладена вище аргументація про співвідношення основоположних прав і положень приватного права: загальні закони в їхній дії, що обмежує основоположне право, варто розглядати та інтерпретувати на підставі значення цього основоположного права таким чином, щоб зберегти особливий ціннісний зміст цього права, який у вільній демократії повинен забезпечувати принципове очікування свободи слова в усіх сферах, насамперед у громадському житті. Взаємовідношення між основоположним правом і так званими загальними законами не можна розглядати як одностороннє обмеження останніми основоположних прав, бо відбувається скоріше їх взаємодія. Хоча загальні закони формально обмежують дію основного права, вони повинні тлумачитись із погляду вартісного значення цього основного права у вільній демократичній державі, тому повинні бути заново лімітовані в їхній дії, що обмежує основоположне право [7, с. 208].

ФКС ФРН констатував також у своєму рішенні, що, використовуючи правовий інститут конституційної скарги, він покликаний охороняти основоположні права й мати, відповідно до цього, юридичні можливості для контролю практики судів там, де вони, застосовуючи загальний закон, переступають визначене основоположними правами межю й у такий спосіб можуть незаконно обмежити юридичну силу основоположних прав в окремому випадку. До компетенції Федеративного Конституційного Суду ФРН повинна належати демонстрація специфічної цінності, втіленої в цьому основоположному праві вільної демократії, усім органам державної влади, у тому числі цивільним судам, та встановлення конституційно-правового балансу між суперечливими, гальмівними та обмежувальними тенденціями стосунків між основоположним правом та загальними законами.

Судова практика, що розпочалася з рішення в справі Е. Люта, закріпила чинність основоположних прав у тлумаченні та застосуванні й тих правових норм, що регулюють взаємовідносини між громадянами держави (так звана опосередкована дія третіх осіб), де теж повинні враховуватись ціннісні критерії, визначені основоположними правами. Необхідність дотримання цих принципів ФКС ФРН підтвердив у своїх подальших рішеннях, зокрема в справі «Шмід – Шпігель» [7, 12/113], у справі Спілки любителів звукозапису [7, 24/278], у справі «Мефістофель. Історія однієї кар'єри» [7, 30/173], а також у дискусії щодо допустимості образливих оцінних суджень у межах політичних дискусій [7, 42/163].

Висновки. Історичний досвід функціонування конституційної скарги у ФРН може стати корисним як у загальному процесі внесення змін до конституційного законодавства України з метою впровадження інституту конституційної скарги, так і в подальшій практиці роботи Конституційного Суду України. На особливу увагу заслуговують теоретико-правові надбання ФКС ФРН, випрацьовані під час прийняття рішень із конституційних скарг, обов'язкова перевірка судом фактів порушення основоположних прав людини, контроль відповідності оскаржуваних правових ак-

тів Основному Закону, офіційне тлумачення суперечливих рішень, прийнятих судами загальної юрисдикції. Комплексне дослідження тематики конституційних скарг та процедури їхнього розгляду дасть змогу випрацювати конкретні пропозиції щодо підготовки впровадження цього інституту права в Україні.

Література:

1. Гультай М. / М. Гультай // Слово національної школи суддів України. – 2012. – № 1(1). – С. 112–120.
2. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3(66). – С. 55–67.
3. Вересова Н. Нормотворческая функция Федерального Конституционного Суда Федеративной Республики Германии и Конституционного Суда Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Н. Вересова. – СПб., 2008. – 19 с.
4. Свистунова М. Судебный конституционный контроль в Федеративной Республике Германии: конституционно-правовой статус Федерального конституционного суда : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М. Свистунова. – М., 2007. – 20 с.
5. Jahrestatistik des BVerfG 2009 / В. Schmidt-Bleibtreu, Н. Hofmann, Н. Hopfau / Kommentar zum Grundgesetz. – Köln : Heymanns, 2011. – 12. Aufl., 2011. – Art. 93 Rn. 155. – 2657 S.
6. Kleine-Cosack M. Verfassungsbeschwerden und Menschenrechtsbeschwerde / М. Kleine-Cosack ; 3., neu bearb. und erw. Aufl. – Heidelberg : Müller, 2013. – 486 s.
7. Entscheidung des Bundesverfassungsgerichts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.servat.unibe.ch/dfr/dfr_bvbd100.html.
8. Das Bürgerliche Gesetzbuch (BGB) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.buergerliches-gesetzbuch.info/bgb/826.html>.
9. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland / Bearb. von K. Stollreither. – München : Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2000. – 266 s.
10. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/bverf/fgg>.
11. Déclaration universelle des droits de l'homme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/fr/documents/udhr>.

Паславская Н. Т. Исторический опыт внедрения и функционирования института конституционной жалобы в Федеративной Республике Германия

Аннотация. Статья посвящена историко-правовому и теоретико-правовому исследованию вопроса развития и функционирования института конституционной жалобы в Федеративной Республике Германия. Освещена хронология, логика и обстоятельства принятия Федеральным Конституционным Судом ФРГ решения по конституционной жалобе по делу Э. Люта, которое имело историческое значение для дальнейших процессов демократизации ФРГ.

Ключевые слова: конституционное правосудие, институт конституционного судопроизводства, конституционная жалоба, Федеральный Конституционный Суд ФРГ, дело Э. Люта.

Paslavska N. The historical experience of implementation and operation of the Constitutional complaint in the Federal Republic of Germany

Summary. The article is devoted to the historical, legal and theoretical legal study of the development and functioning of the constitutional complaint in the Federal Republic of Germany. The research deals with the chronology, logic and circumstances of the adoption of the decision of the Federal Constitutional Court of Germany on the constitutional complaint in the case of E. Lüth, which was important for the future of democratization of Germany.

Key words: constitutional justice, the institution of constitutional justice, constitutional complaint, Federal Constitutional Court of Germany, case of E. Lüth.